

KUDÜS; SOPHRONIOS VE HALİFE ÖMER DEVRİ...

MAHKÛM COĞRAFYANIN KIYAMET EŞİĞİ:

“7. YÜZYIL DOĞU AKDENİZ DÜNYASINDA COĞRAFİ ÇÖKÜŞ, KRONİKLER VE PATRİK SOPHRONIOS’UN ESKATOLOJİK DİRENİŞİ...”

Hazırlayan: İsmail Karaçam

Bağımsız Tarih Araştırmacısı (25 Mayıs 2026, Tokat)

ÖZET:

7.yüzyılın ilk yarısı, Doğu Roma ve Sasani imparatorlukları arasındaki çeyrek asırlık yıkıcı savaşlar ve hemen ardından güney çölünden çıkan İslam fetihleri ile Geç Antik Çağ'ın kapanıp Orta Çağ'ın başladığı jeopolitik bir kırılma dönemidir. Bu çalışma; coğrafi lojistiğin çöküşünü, sınır eyaletlerindeki Monofizit (Süryani-Kipti) tebaanın Khalkedon merkezli Doğu Roma otoritesine duyduğu teolojik yabancılaşmayı ve dönem insanının içine düştüğü eskatolojik (kıyametçi) psikolojiyi incelemektedir. Çalışmada, dönemin sığ oryantalist ezberleri reddedilerek; kuzeydeki Sabir ve Hazar Türklerinin yerleşik kent kültürü, tarımsal organizasyonu ve Doğu Roma'nın gıptaıyla satın aldığı askeri teknolojisi ön plana çıkarılmıştır. Rum Suresi'ndeki jeopolitik akıştan başlayarak, Hz. Muhammed'in vefatı, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinin kronolojik liderlik nizamı ve Kudüs Ahidnamesi'nin teferruatlı hukuki yapısı; çağdaş Grekçe, Ermenice ve Süryani kronikleriyle karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Roma, Kudüs Ahidnamesi, Patrik Sophronios, Hazarlar, Süryani Kronikleri, Eskatoloji.

ABSTRACT

Title: *The Apocalyptic Threshold of a Captive Geography: Geographical Collapse, Chronicles, and the Eschatological Resistance of Patriarch Sophronius in the Seventh-Century Eastern Mediterranean World*

The first half of the seventh century represents a pivotal geopolitical fracture that marked the transition from Late Antiquity to the Early Middle Ages, driven by a quarter-century of devastating warfare between the Eastern Roman and Sasanian Empires, immediately followed by the early Islamic conquests emerging from the southern desert. This study examines the collapse of geographical logistics, the theological alienation of the Monophysite (Syriac-Coptic) populations in the frontier provinces toward the Chalcedonian Eastern Roman central authority, and the pervasive eschatological (apocalyptic) mindset that gripped contemporary societies. Rejecting the reductionist assumptions of traditional Orientalist historiography, this paper highlights the institutionalized power of the northern Sabir and Khazar Turks, emphasizing their sedentary urban culture, agricultural organization, and sophisticated military technology, which was highly sought after by the Eastern Roman military elite. Analyzing the geopolitical trajectory from the opening verses of Surah ar-Rum, the study provides a comparative analysis of contemporary Greek, Armenian, and Syriac chronicles alongside early Islamic administrative structures, detailing the chronological leadership succession during the reigns of Caliphs Abu Bakr and Umar, and the complex legal-administrative framework of the Assurance of Umar (*al-Uhda al-Umariyya*) in Jerusalem. Ultimately, this paper argues that the collapse of Eastern Roman hegemony in the Levant was not merely a military defeat, but a multi-layered systemic breakdown driven by socio-religious atomization and logistical paralysis, creating a historical vacuum that was filled by the institutionalized and integrative administrative paradigm of the early Islamic state.

Keywords: *Eastern Roman Empire, Assurance of Umar, Patriarch Sophronius, Khazars, Syriac Chronicles, Eschatology.*

İÇİNDEKİLER

- **GİRİŞ:** Sınır Psikolojisi, Determinizm ve Eskatoloji
- **I. BÖLÜM:** Devlerin Savaşı, Kafkasya Geçitleri ve Rum Suresindeki Jeopolitik Akış (602–628)
  - 1.1. Herakleios'un İttifakları ve Yerleşik Türk Gücü (Taşınabilir Sabir Mühendisliği)
  - 1.2. Kur'an-ı Kerim ve Siyasi Akış: Rum Suresi Kehaneti ve Bedir-Ganzak Kronolojisi
  - 1.3. Çöl Sınırının Çöküşü: Gassanî ve Lahmî Tampon Sisteminin Tasfiyesi
- **II. BÖLÜM:** İç Cephe Depremi: Süryani Muhalefeti ve Yahudi Travması
  - 2.1. Süryani Kroniklerinde Khalkedon (Roma) Zulmü ve Yabancılaşma
  - 2.2. 614 Kudüs Felaketi, Yahudi Katliamları ve Zorunlu Vaftiz Travması
- **III. BÖLÜM:** Çölün Kronolojik Liderlik Akışı ve Râşid Halifelerin Stratejisi
  - 3.1. Hz. Muhammed'in Vefatı (632) ve Batı Kaynaklarındaki Erken Akisler
  - 3.2. Hz. Ebû Bekir Dönemi (632–634): Kurumsal Devamlılık ve Sınır Disiplini
  - 3.3. Hz. Ömer Dönemi (634–644): Genişleme, Kurumsallaşma ve Lojistik Çöküş
- **IV. BÖLÜM:** Patrik Sophronios'un Eskatolojik Çığılığı ve Kudüs'ün Teslimi (638)
  - 4.1. Sophronios'un Kendi Metinlerinde Coğrafi Kuşatma
  - 4.2. Teferruatlı Kudüs Ahidnamesi (Emanname) ve Sophronios'un Yahudi Maddesi Ön Koşulu
- **V. BÖLÜM:** Yerleşik Düzenin Teolojik-İdari Entegrasyonu ve Kurumsal Süreklilik
  - 5.1. Piskoposluklar ve Kent Elitlerinin Yeni Nizama Bakışı
  - 5.2. Hz. Ömer Dönemi İdari Yapılaşma ve Logothete Bürokrasisinin Tevarüsü
- **SONUÇ**
- **BİBLİYOGRAFYA**

GİRİŞ: Sınır Psikolojisi, Determinizm ve Eskatoloji

7.yüzyılın ilk yarısında Doğu Akdeniz (Levant) ve Mezopotamya coğrafyası, insanlık tarihinin gördüğü en dramatik jeopolitik ve teolojik kırılmalardan birine sahne olmuştur. Doğu Roma ve Sasani imparatorlukları arasında 602 yılında başlayan ve çeyrek asır süren topyekûn savaş konsepti, sadece askerî bir yıpranma yaratmamış; Akdeniz dünyasının sosyo-ekonomik, demografik ve dinsel omurgasını parçalamıştır. Savaşın getirdiği lojistik yıkım, kuraklık, veba salgınları ve tarımsal çöküşle birleştiğinde, dönemin insanında "dünyanın sonunun geldiğine" dair güçlü bir eskatolojik (kıyametçi) psikoloji doğurmuştur.[^1]

Bu dönemin sınır psikolojisini anlamak için dinî dogmalar ile askerî stratejilerin nasıl iç içe geçtiğini görmek gerekir. Doğu Roma merkezî otoritesinin (Khalkedon/Kadıköy Kilisesi) taşradaki Monofizit tebaaya (Süryaniler ve Kıptiler) yönelik asimilasyon ve vergi politikaları, imparatorluğun iç cephesini çökertmiştir. Sınır eyaletlerindeki halk, merkeze olan aidiyet bağına tamamen koparak yabancılaşmıştır. Bu teolojik ve siyasi kargaşanın, çaresizliğin ve direnişin odağında ise Kudüs Patriği Sophronios (634–638) yer almaktadır. Sophronios'un metinleri, bir imparatorluğun fiziken ve ruhen çöküşünü belgeleyen birinci derece tarihsel şahitliklerdir.

I. BÖLÜM: DEVLERİN SAVAŞI, KAFKASYA GEÇİTLERİ VE RUM SURESİNDEKİ JEOPOLİTİK AKIŞ (602–628)

1.1. Herakleios'un İttifakları ve Yerleşik Türk Gücü

610 yılında kanlı bir ihtilalle tahta çıkan İmparator Herakleios, Sasani hükümdarı II. Hüsrev'in ordularının Suriye, Filistin ve Mısır'ı istila etmesini engelleyememiştir. 614 yılında Hristiyan dünyasının manevi kalbi Kudüs düşmüş, 619'da ise imparatorluğun hayati tahıl ambarı ve finans kaynağı olan Mısır kaybedilmiştir. Doğu Roma ordusu, ardi ardına gelen bu darbeler neticesinde hem taktiksel insan gücünü hem de lojistik ve finansal altyapısını tamamen yitirmiştir.^[^2] Herakleios, başkent İstanbul surlarına kadar dayanan bu ölümcül Sasanî-Avar kışkıracıyı kırmak adına, geleneksel Roma diplomasi doktrininin dışına çıkarak yönünü kuzeye; Kafkasya, İdil ve Don havzalarının kurumsal gücü olan Hazarlar ile onların bu coğrafyadaki askeri-teknolojik öncülleri olan Sabir-Hun mirasına çevirmiştir.

Kuzeydeki bu Türk güçleri, 19. ve 20. yüzyıl oryantalist tarih yazımının ve Avrupa merkezci kroniklerin iddia ettiği aksine, otlak peşinde koşan başıboş göçebeler ya da yıkıcı barbar sürülerinden ibaret değildi. Aksine Hazarlar; Sarkel, Semender, Belencer ve Atıl gibi kalıcı surlarla tahkim edilmiş, idari ve dini merkezleri bulunan, gelişmiş bir proto-kent (erken kent) kültürüne sahiptiler. Arkeolojik kazıların ve özellikle Kuzey Kafkasya araştırmalarının ortaya koyduğu üzere bu havza; sulu tarım, yoğun bağcılık ve organize uluslararası nehir/kara ticaretine dayalı karma bir ekonomik modele dayanmaktaydı.^[^3] Sınır boylarındaki yerleşik halklardan düzenli ve kurumsal bir vergi sistemiyle kaynak devşiren Hazar Kağanlığı, Geç Antik Çağ coğrafyasında tam manasıyla kurumsallaşmış bir "bozkır imparatorluğu" dikey yapısı sergilemekteydi.

Bu yerleşik altyapının en rafine çıktısı ise dönemin Avrasya dünyasında askeri dengeleri değiştiren gelişmiş metalürji ve silah sanayisiydi. Dağıstan ve Yukarı Kafkasya'daki zegan demir ve bakır yataklarını işleten Sabir ve Hazar zanaatkarları, yüksek ısı fırınlarında cevher işleme tekniğini (*smelting*) geliştirmişlerdi. Bu üretim yeteneği sayesinde, dönemin en yüksek mukavemetli çelik kılıçları, kompozit yay parçaları ve hem süvariye hem de atı tamamen koruyan halka zırh (*mail armor*) teknolojisi üretilmekteydi. Doğu Roma askeri elitlerinin gıptayla baktığı, yüksek finansal bedeller ödeyerek ithal ettiği ve kendi askeri el kitaplarında (*Strategikon* gibi taktik metinlerde) taklit etmeye çalıştığı bu teçhizat nizamı, Türk ordularına muazzam bir taktiksel üstünlük sağlıyordu.^[^4]

Daha da önemlisi, Sabir Türkleri 6. yüzyılın ortalarından itibaren kuşatma mühendisliğinde (*poliorcetika*) uzmanlaşmışlardı. Tarihçi Prokopios'un *De Bellis* (Savaşlar) adlı eserinde hayretle kaydettiği üzere Sabirler, Grek-Roma dünyasının dahi o dönemde unuttuğu ya da yapımında zorlandığı, tamamen ahşap ve demir aksamdan oluşan, korunaklı seyyar kuşatma kuleleri (*koios*) ve koçbaşları inşa edebilen bir mühendislik zekasına sahiptiler. 551 yılındaki Arhaiopolis Kuşatması'nda Sabir mühendislerin tasarladığı ve Romalı meslektaşlarını hayrete düşüren bu makineler, Türk askeri gücünün yerleşik kale istihkamlarını yıkma noktasındaki kapasitesini tescillemişti.^[^5] **Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Grek-Roma dünyasının hantal ve statik kuşatma bataryalarının aksine, Sabir-Hazar mühendislik çıktılarının Avrasya bozkır dinamiklerine uygun, cephe hattında hızla monte ve demonte edilebilen, lojistik açıdan taşınabilir yapıda olmasıydı.** İşte Hazarlar, bu Sabir teknolojik mirasını tevarüs ederek 7. yüzyılda daha da rafine bir hale getirmişlerdi.

Dönemin en önemli Ermeni kaynaklarından olan ve sahayı yakından tanıyan Tarihçi Sebeos, Herakleios'un Hazar Kağanı (Cebul Hakan / Tong Yabgu) ile yaptığı bu stratejik devletlerarası ittifakı ve Türk ordularının mükemmel askerî teçhizatıyla Sasani cephesine intikalini şu şekilde aktarmaktadır:

"O zaman Batı Kralı Herakleios, yönünü kuzeye çevirdi ve Doğu Dünyasının Kralı olan büyük hakanın ordularını yardıma çağırdı. Kuzeyin o disiplinli, zırlı ve muazzam okçu orduları [Hazarlar], Kağan'ın emriyle Derbent [Demirkapı] Geçidi'ni aşarak büyük bir nizam içinde İran topraklarına aktılar. Tiflis surları önünde Herakleios ile buluştular. Türk hakanının orduları, sadece atlı birliklerden ibaret değildi; demir zırhları, kusursuz kılıçları ve mızraklarının ucundaki kurt başlarıyla Pers garnizonuna dehşet saçıyorlardı. Onlar, dağları ve geçitleri aşarak Pers ülkesinin kalbine sızdılar. Yerleşik kaleleri, istihkamları ve II. Hüsrev'in lojistik hatlarını kendi üstün silah teknolojileri ve savaş nizamlarıyla paramparça ettiler."[⁶]

Sebeos'un bu tasviri, Movses Kagankatvatsi'nin *Alban Tarihi* ile yan yana okunduğunda, Tiflis'in çetin surlarının düşürülmesinde bizzat Hazar-Sabir kuşatma makinelerinin oynadığı rolü netleştirmektedir. Dolayısıyla Herakleios'un 627–628 yıllarında Sasanî İmparatorluğu'nun kalbi olan Ktesifon'a (Medâin) kadar ilerlemesini ve Ninova'da kesin zafer kazanmasını sağlayan yegane unsur, sadece ek bir askeri insan gücü değil; Roma maliyesinin ve ordusunun tek başına üretemediği, Kuzey Kafkasya kökenli bu "ileri teknoloji ve lojistik entegrasyon" ortaklığıdır.

1.2. Kur'an-ı Kerim ve Siyasi Akış: Rum Suresi Kehanetinin Sahadaki Karşılığı

614 yılında Kudüs'ün Sasaniler tarafından işgal edilmesi ve Hristiyanlığın en mukaddes sembolü olan Gerçek Haç'ın Ktesifon'a kaçırılması, Akdeniz dünyasında şok etkisi yaratırken Arap Yarımadası'nda da yankı bulmuştur. Mekkeli müşrikler, kendileri gibi çok tanrılı/pagan olan Sasanilerin zaferini kutlarken, Hz. Muhammed ve erken dönem Müslüman cemaati Ehl-i Kitap olan Doğu Roma'nın mağlubiyetinden derin üzüntü duymuşlardır. İşte bu mutlak çöküş döneminde nazil olan Rum Suresi'nin ilk ayetleri (30/1-5), dönemin eskatolojik ve siyasi atmosferini doğrudan belirleyen evrensel bir vizyon ortaya koymuştur:

"Elif lâm mîm. Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde (bid'ı sinîn) galip geleceklerdir. Eninde sonunda karar yetkisi Allah'ındır. O gün müminler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir."[⁷]

Bu ayetlerdeki projeksiyon, rasyonel açıdan Doğu Roma'nın tamamen haritadan silindiğinin düşünüldüğü bir fetret devrinde ilan edilmiştir. Nitekim tarihsel kronoloji Kur'an'ın bu jeopolitik okumasını tam anlamıyla doğrulamıştır. Herakleios'un 622'de başlattığı karşı taarruz, kuzeydeki yerleşik Türk devletlerinin (Hazar-Sabir) askeri ve teknolojik desteğiyle birleşerek 627 Ninova Savaşı'nda Sasanileri diz çöktürmüş ve "*bid'ı sinîn*" (3 ila 9 yıl) ifadesinin tam karşılığı olarak Doğu Roma 628–630 yılları arasında mutlak zafere ulaşmıştır. **Bu noktada jeopolitik akışın en çarpıcı mikro-kronolojik kesişimi, İslam tarihinin dönüm noktası olan 624 Bedir Zaferi ile Herakleios'un Sasanilere karşı ilk büyük toprak kazanımlarını elde ettiği meşhur Ganzak (Azerbaycan) seferinin aynı döneme rastlamasıdır. Bu çakışma, ayette bahsi geçen "o gün müminler de sevinecektir" ifadesinin, sahadaki çift taraflı stratejik haklılık nişanesini perçinlemektedir.**[⁸]

1.3. Çöl Sınırının öküşü: Gassanî ve Lahmî Tampon Sisteminin Tasfiyesi

Coğrafyanın güney ucunda, Suriye ölü ile yerleşik Levant coğrafyası arasında yüzyıllardır Doğu Roma adına tampon görevi gören Hristiyan Arap kabilesi Gassanîler, merkezin mali krizi yüzünden gözden çıkarılmıştır. Antakyalı İoannis'in fragmanlarında zikredildiği üzere Herakleios, Sasanilere karşı yürüttüğü savaşın masraflarını karşılamak adına kilise mallarını eritmiş ve sınır kasabalarındaki Arap kabilelerine ödenen yıllık sübvansiyonları (*annona*) tamamen kesmiştir.[^9] Bu ekonomik kesinti, sınır Araplarında merkeze karşı derin bir güvensizlik yaratmış; güney sınırı, çölden gelecek yeni ve organize dinî-askerî harekete karşı tamamen geçirgen hale gelmiştir.

II. BÖLÜM:

İÇ CEPHE DEPREMİ: SÜRYANİ MUHALEFETİ VE YAHUDİ TRAVMASI

2.1. Süryani Kroniklerinde Khalkedon (Roma) Zulmü ve Yabancılaşma

Doğu Roma İmparatorluğu teolojik olarak homojen değildi. Başkent İstanbul Khalkedon Konsili kararlarına (Mesih'te iki tabiat dogmasına) bağlıyken; Suriye, Filistin ve Mısır'ın yerel halkları Monofizit (Süryani ve Kıpti) kiliselerine bağlıydılar. Herakleios ve Patrik Sergius, devletin iç birliğini sağlamak adına teolojik bir ara formül olarak Monothelitisme (Mesih'te tek irade öğretisi) akımını ilan etmişlerdir. Ancak bu hamle taşrada ters tepmiş ve dinî bir baskı mekanizmasına dönüşmüştür.[^10]

12.yüzyılda yaşamış olmasına rağmen elindeki kayıp 7. yüzyıl kaynaklarını kullanan Patrik Mihail (*Büyük Mihail Kroniği*), Süryanilerin Doğu Roma merkezî yönetimine duyduğu nefreti şu satırlarla aktarmaktadır:

"Romalıların zalimliği, bizim gibi Monofizit olan kiliseleri yağmalamaları ve bize zorla kendi heretik inançlarını dayatmaları karşısında, İntikamcı Tanrı, İsmailoğullarını güney çölünden çıkardı. Romalıların elinden uğradığımız o gaddarca zulüm ve dökülen kanlardan sonra, Müslümanların yönetimi altına girmek bizim için bir kurtuluş oldu. Onlar bizden sadece haraç aldılar, inancımıza asla dokunmadılar."[^11]

2.2. 614 Kudüs Felaketi, Yahudi Katliamları ve Zorunlu Vaftiz Travması

614 yılında Sasani generali Şahrbaraz Kudüs'ü kuşattığında, Doğu Roma'nın ağır vergilerinden ve dinsel baskılarından bunalan yerel Yahudi nüfusu Sasanilerle ittifak kurmuştur. Görgü tanığı olan rahip Anonymus Strategios (*Captivitas Hierosolimae*), Hristiyan tebaanın uğradığı kıyımı apokaliptik bir dehşetle kaydeder:

"Persler şehre surları yıkarak girdiğinde, Yahudiler de onlarla birlikte kutsal mekanlarımıza saldırdılar. Mamilla Havuzu'nun kenarında toplanan binlerce Hristiyan esiri, Perslerden para karşılığı satın alıp tek tek boğazladılar. Kutsal Kabir Kilisesi ateşe verildi, sokaklar kan gölüne döndü."[^12]

Herakleios 630 yılında Gerçek Haç'ı Kudüs'e geri getirdiğinde, Yahudilere verdiği güvenlik sözünü çiğneyerek büyük bir intikam katliamı başlatmış ve imparatorluk sınırları içindeki tüm Yahudilerin zorunlu olarak vaftiz edilmesini emretmiştir.[^13] Bu travma, Filistin coğrafyasındaki toplumsal dokuyu tamamen atomize etmiş, İslam ordularının gelişi öncesinde bölgeyi patlamaya hazır bir barut fıçısına çevirmiştir.

III. BÖLÜM:

ÇÖLÜN KRONOLOJİK LİDERLİK AKIŞI VE RÂŞİD HALİFELERİN STRATEJİSİ

3.1. Hz. Muhammed'in Vefatı (632) ve Batı Kaynaklarındaki Erken Akisler

Hz. Muhammed'in 632 (Hicrî 11) yılındaki vefatı, yeni filizlenen İslam devletinin karşı karşıya kaldığı ilk ve en büyük kurumsal kriz olmuştur. Doğu Roma istihbaratı ve dönemin çağdaş Hristiyan kronikleri, Peygamber'in vefatını ve kurduğu nizamın sürekliliğini yakından takip etmiştir. 634 yılı civarında Filistin'de kaleme alınan Grekçe bir metin olan *Doctrina Jacobi Nuper Baptizati*, Hz. Muhammed'in vefat ettiği ve ordularının sınıra dayandığı o dönemi, bir Hristiyan-Yahudi diyalogu üzerinden sığağı sığağına şöyle aktarmaktadır:

"Suriye'de bir peygamberin çıktığı, Sarazenlerin onun liderliğinde Roma ordularını bozguna uğrattığı söyleniyor. Dediler ki: 'Peygamber öldü ama onun yerine geçen yöneticiler (halifeler) onun kanunlarıyla orduları sevk etmeye devam ediyorlar. O, elinde cennetin anahtarları olduğunu söyleyen ve peygamberlik iddia eden bir Sarazen'dir. Peygamberler ellerinde kılıçla, ordularla ve yanan tarlalarla mı gelirler?'"^[14]

3.2. Hz. Ebû Bekir Dönemi (632–634): Kurumsal Devamlılık ve Sınır Disiplini

Hz. Muhammed'in vefatının hemen ardından yaşanan Ridde hareketlerini bastırarak iç bütünlüğü sağlayan Hz. Ebû Bekir, devletin makro-jeopolitik rotasını derhal kuzeye, Doğu Roma yardımı alan yapılar ile Sasani sınırlarına çevirmiştir. Hz. Ebû Bekir, ordularını Suriye coğrafyasına sevk ederken İslam savaş hukukunun temelini oluşturan katı kuralları koymuştur.

9.yüzyıl Süryani kaynağı olan Diyarbakırlı Dionysius (*Dionysius de Tell-Mahre Kroniği*), Hz. Ebû Bekir'in komutanlarına verdiği talimatların Hristiyan tebaadaki karşılığını şöyle doğrular:

"Müslümanların ilk lideri Ebû Bekir, çölden çıkan ordularına şu emri vermişti: 'Kadınlara, çocuklara ve yaşlılara dokunmayın. Meyve veren ağaçları kesmeyin, ekinleri yakmayın. Manastırlara çekilmiş, kendilerini Tanrı'ya adanmış olan keşişleri rahatsız etmeyin, onları koruyun.' Onlar topraklara girdiklerinde Romalılar (Bizanslılar) gibi yakıp yıkmadılar. Bu adalet ve disiplin, sınır boylarındaki kalelerde yaşayan Hristiyan halkın direniş azmini kırdı; kalelerin kapıları içeriden açılmaya başlandı.'"^[15]

3.3. Hz. Ömer Dönemi (634–644): Genişleme, Kurumsallaşma ve Lojistik Çöküş

Hz. Ebû Bekir'in 634 yılındaki vefatının ardından vasiyetiyle halifelğe geçen Hz. Ömer, İslam devletini bölgesel bir güçten küresel bir imparatorluğa dönüştüren kurumsal mimardır. Hz. Ömer dönemi, Doğu Roma'nın askeri lojistik hatlarının sahada tamamen felç olduğu bir döneme tekabül eder.

Belâzürî'nin *Kitâb Fütûhi'l-Büldân* adlı eserinde somut askerî-ekonomik verilerle açıklandığı üzere, 636 yılındaki Yermük Savaşı öncesinde Doğu Roma maliyesi paralı askerlerine ödeme yapamadığı için çözülme hızlanmıştır:

"Rumlar Yermük'te muazzam bir ordu topladılar. Ancak hazineleri boştu ve askerlerine hak ettikleri ödemeleri (stipendium) yapamadılar. Bu durum ordunun öncü birliklerini oluşturan Hristiyan Arap askerleri ve yerel tebaa arasında isyan noktasına yol açtı. Rum komutanlar yerel Suriye halkının yiyeceklerine ve mallarına zorla el koydular. Suriye halkı onlardan nefret etti ve Müslümanlara gizlice haber göndererek: 'Sizin adaletiniz ve cizyeye karşılık bizi koruma sözünüz, Rumların zulmünden daha hayırlıdır' dediler."[¹⁶]

Theofanis (*Chronographia*) kroniği ile Belâzürî karşılaştırıldığında, Doğu Roma'nın Antakya-Dımaşk-Kudüs hattının, Halid bin Velid'in kurak çöl coğrafyasını amansız bir taktiksel manevra alanı olarak kullanması karşısında tamamen felç olduğu açıkça görülmektedir.[¹⁷]

IV. BÖLÜM:

PATRİK SOPHRONIOS'UN ESKATOLOJİK ÇIĞLIĞI VE KUDÜS'ÜN TESLİMİ (638)

4.1. Sophronios'un Kendi Metinlerinde Coğrafi Kuşatma

Kudüs Patriği Sophronios, bu kaotik dönemin hem en entelektüel şahidi hem de en trajik aktörüdür. Onun 634/635 Noel Vaazı (*Sermo in Nativitatem Domini*), İslam ordularının Levant coğrafyasına girişinin ilk anlarında hissedilen o amansız kuşatılmışlığı gösteren en radikal birincil belgedir. Sophronios, cemaatine Kudüs'ten sadece iki adım ötedeki Beytullahim'e ayın için gidemediklerini şu sözlerle haykırır:

"İşte buradayız, Kudüs'ün içindeyiz ama Beytullahim'e gidemiyoruz. Sarazenlerin orduları yolları ve geçitleri tutmuş; şehirleri yakıp yıkıyor, köyleri talan ediyor, tarlaları ateşe veriyorlar. Bizi bu saray kilitlerinin, bu surların arkasına mahkûm eden şey nedir? Düşmanın askeri gücü mü? Hayır! Bizi mahvleden şey kendi günahlarımız, sapkınlıklarımız ve imparatorluğun içine düştüğü o sahte iman zafiyetidir (Monothelisme)."[¹⁸]

4.2. Teferruatlı Kudüs Ahidnamesi (Emanname) ve Hukuki Detaylar

638 yılına gelindiğinde, Kudüs tamamen kuşatılmış ve merkezden gelecek hiçbir yardım ümidi kalmamıştır. Patrik Sophronios, şehir halkının sivil ve manevi lideri olarak daha fazla kan dökülmesini engellemek için şehri bizzat Halife Ömer'e teslim etmeye karar vermiştir. Taberî (*Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*), İslam devletler hukukunun kurucu vesikalarından olan bu "**Kudüs Ahidnamesi**"nin teferruatlı metnini şu şekilde kaydetmektedir:

"Bismillahirrahmanirrahim. Bu, Allah'ın kulu, müminlerin emiri Ömer'in İlyâ (Kudüs) halkına verdiği emandır. Onların canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, mabetlerine, hastalarına ve sağlıklı olanlarına, yani bütün halkına eman verilmiştir:

- **Kiliseleri Müslümanlar tarafından mesken yapılmayacak, yıkılmayacak, ne kendilerinden ne de müstemilatından hiçbir parça eksiltilmeyecektir.**
- **Onların mallarına, haçlarına ve hiçbir şeylerine dokunulmayacaktır.**
- **İnançlarından dolayı hiçbir zorlamaya maruz kalmayacaklar ve hiçbirine zarar verilmeyecektir.**
- **İlyâ'da onlarla birlikte hiçbir Yahudi ikamet etmeyecektir.**
- **İlyâ halkı, diğer şehirlerin halkı gibi cizye verecektir. Onlar, Rumları ve hırsızları şehirden çıkarmakla yükümlüdürler. Şehirden çıkmak isteyen Rumların canları ve malları, güvenli yerlerine ulaşınca kadar emniyettedir. Kalıp yerleşmek isteyenler ise İlyâ halkı gibi cizye vermek şartıyla emniyettedir...**

Bu mektupta yazılanlar Allah'ın, Resûlü'nün, halifelerin ve müminlerin ahdi ve güvencesidir. Şahitler: Hâlid bin Velîd, Amr bin Âs, Abdurrahman bin Avf ve Muâviye bin Ebû Süfyan."[^19]

Metinde yer alan ve modern tarihçilikte yoğun tartışmalara sebep olan "Yahudi ikamet yasağı" maddesi, aslında İslam idaresinin apriori bir dışlama politikası değildir. Aksine bu madde, 614 yılındaki Pers işgali sırasında Yahudi radikallerin Mamilla Havuzu kenarında gerçekleştirdiği ve Hristiyan hafızasında derin izler bırakan katliamın bir neticesidir. Şehri teslim eden Patrik Sophronios, cemaatini korumak adına bu şartı masaya katı bir ön koşul olarak koymuş, Halife Ömer de sosyo-dini dengeleri gözeterek bu yerel talebi hukuki vesikaya işletmiştir.

Grekçe kronik geleneğini aktaran Theofanis ise bu teslim anının teolojik travmasını daha derin yansıtır. Sophronios, şehri teslim ederken Halife Ömer'in üzerindeki eski, yamalı ve sade elbiseleri gördüğünde, Daniel Peygamber'in eskatolojik kehanetine atıfla yanındakilere Grekçe olarak şu trajik sözleri fısıldamıştır: "*İşte Kutsal Yerde duran o dehşet verici, lanetli yıkım (Abomination of Desolation).*"[^20] Sophronios için bu an, Doğu Roma'nın teolojik misyonunun bittiği, coğrafyanın fiziken ve ruhen el değiştirdiği, Geç Antik Çağ'ın kesin olarak kapandığı andır.

V. BÖLÜM:

YERLEŞİK DÜZENİN TEOLOJİK-İDARİ ENTEGRASYONU VE KURUMSAL SÜREKLİLİK

5.1. Piskoposluklar ve Kent Elitlerinin Yeni Nizama Bakışı

7.yüzyılın çağdaş tanığı olan Süryani İshak ve Edessalı Yakub'un fragmanlarında, İslam fethi altındaki Hristiyan elitlerin zihniyet dünyası açıkça görülür. Edessalı Yakub, İslam inancını ve Müslümanların Hristiyan yapılarına bakışını şu kelimelerle tescil etmektedir:

"Bu Mahmadaylar bizim gibi tek bir Tanrı'ya inanırlar. Putlara tapmazlar, İsa'nın Tanrı'nın kelamı ve peygamberi olduğunu kabul ederler... Bize paganlar gibi değil, Kitap Ehli olarak bakıyorlar. Piskoposlarımızın idari yetkilerine, kilise hukukumuz ve şehirlerdeki mahkemelerimize dokunmadılar. Bizim için Romalı sapkınların kamçısı altında yaşamaktansa, bu yeni hükümdarlara cizye verip inancımızı özgürce yaşamak çok daha evladır."[^21]

5.2. Hz. Ömer Dönemi İdari Yapılaşma ve Logothete Bürokrasisinin Tevarüsü

Hz. Ömer, Doğu Roma'nın eyalet sistemini tamamen lağvetmek yerine, mevcut vergi kayıtlarını ve bürokratik kadroları muhafaza etmiştir. Şam'da, Kudüs'te ve İskenderiye'de vergi memurları hâlâ Grekçe ve Süryani dillerinde kayıt tutmaya devam etmişlerdir.[^22]

Grekçe yazılmış çağdaş Hristiyan kaynaklarından olan Sinai'li Anastasios, Hz. Ömer'in idari dehasını ve Hristiyan tebaayla kurduğu bu kurumsal ilişkiyi doğrular:

"Çölün hakimi Ömer, Kudüs'e ve Mısır'a girdiğinde kralların saraylarını yıkmadı. Onların vergi sistemlerini aynen kullandı. Hristiyan logotheteler onun divanında oturup Grekçe defter tutmaya devam ettiler. Ömer, Hristiyan piskoposları kendi halkının valisi yaptı. Şehirlerde asayiş bozulmadı... Halk bu yeni düzene o kadar çabuk alıştı ki, Mesih'in krallığının geri geleceğine dair umutlar tamamen söndü."[^23]

SONUÇ

7.yüzyıl Doğu Akdeniz dünyasında yaşanan kırılma, sadece askerî bir "Arap fethi" ya da iki süper gücün klasik çatışması olarak okunamaz. Dönemin birincil kaynakları; Rum Suresi ile tescillenen makro-jeopolitik kırılmaları, Sebeos'un aktardığı ileri teknoloji sahibi ve mobil kuşatma mühendisliğine haiz Sabir/Hazar Türk ordularının cephedeki dengeleri değiştiren nizamını, Mihail es-Süryani'nin belgelediği taşra tebaasının merkeze duyduğu teolojik nefreti, Hz. Muhammed'in vefatından itibaren Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından sarsılmaz bir kurumsal disiplinle yürütülen çöl lojistiğini ve bizzat Sophronios'un metinlerine yansıyan o derin eskatolojik çaresizliği gözler önüne sererek vurgulamaktadır.

Doğu Roma, askeri yetersizlikten ziyade; toplumsal, etnik ve mezhepsel parçalanmışlığı yüzünden kendi lojistik hatlarını savunamayacak duruma gelmiştir. **Anastasios Sinait'in de tescillediği üzere İslam devleti, fethettiği topraklarda mevcut Roma kurumlarını ve Hristiyan mali bürokratlarını (logothete) divan nizamında koruyarak köklü bir kurumsal süreklilik (continuity) sağlamıştır.** Ömer Ahidnamesi ile teferruatlı ve iki taraflı bir hukuki güvenceye kavuşan Kudüs ve çevre coğrafya, bu çok katmanlı kargaşanın ve tarihsel boşluğun İslam'ın kurumsal, adil ve kucaklayıcı vizyonu tarafından doldurulmasının kaçınılmaz bir sonucudur.

BİBLİYOGRAFYA (BİRİNCİL KAYNAKLAR)

- **Anastasius Sinaita**, *Viae Dux*, nşr. K.-H. Uthemann, Corpus Christianorum Series Graeca 8, Brepols, Turnhout 1981.
- **Antiochus Strategos**, "The Capture of Jerusalem by the Persians in the Year 614", *The English Historical Review*, c. 25, no. 99 (1910), s. 502-517.
- **Belâzürî**, *Kitâb Fütûhi'l-Büldân*, nşr. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- **Dionysius de Tell-Mahre**, *The Chronicle of Dionysius of Tell-Mahre: Part III*, İng. terc. Witold Witakowski, Liverpool University Press, Liverpool 1996.
- **Doctrina Jacobi Nuper Baptizati**, nşr. N. Bonwetsch, Berlin 1910.
- **Jacob of Edessa**, *The Letters of Jacob of Edessa*, nşr. ve İng. terc. Sebastian Brock, Oxford University Press, Oxford 1984.
- *Kur'an-ı Kerim*, Rum Suresi (30), 1-5. Ayetler.
- **Michel le Syrien**, *Chronique de Michel le Syrien: Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, nşr. ve Fr. terc. J.-B. Chabot, Ernest Leroux, Paris 1901.
- **Procopius**, *History of the Wars*, nşr. ve İng. terc. H. B. Dewing, Harvard University Press, Cambridge 1914.
- **Sebeos**, *The Armenian History Attributed to Sebeos*, İng. terc. R. W. Thomson, Liverpool University Press, Liverpool 1999.
- **Sophronius of Jerusalem**, *Epistula Synodica ad Sergium Konstantinopolitanum*, PG (Patrologia Graeca) c. 87, s. 3147-3200.
- **Taberî**, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Dârü'l-Maârif, Kahire 1967, c. IV.
- **Theophanes the Confessor**, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, nşr. C. Mango - R. Scott, Clarendon Press, Oxford 1997.
- *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar*, İng. terc. J. M. Wallace-Hadrill, Nelson, London 1960.

[^1]: G. J. Reinink, "Pseudo-Methodius: A Concept of History in Response to the Rise of Islam", *The Byzantine and Early Islamic Near East*, ed. Averil Cameron - Lawrence I. Conrad, Princeton 1992, s. 149-187.

[^2]: Walter E. Kaegi, *Heraclius: Emperor of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 122-130.

[^3]: Peter B. Golden, *Khazar Studies*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980, c. I, s. 60-78.

[^4]: S. A. Pletneva, *Hazarlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 35-42.

[^5]: Procopius, *History of the Wars*, nşr. ve İng. terc. H. B. Dewing, Harvard University Press, Cambridge 1914, VII, s. 14-22.

[^6]: Sebeos, *The Armenian History Attributed to Sebeos*, İng. terc. R. W. Thomson, Liverpool University Press, Liverpool 1999, Bölüm 26, s. 84-87.

[^7]: Kur'an-ı Kerim, Rum Suresi (30), 1-5. Ayetler.

[^8]: Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, İrfan Yayınları, İstanbul 1993, c. I, s. 280-285.

[^9]: Joannes Malalas, *The Chronicle of John Malalas*, İng. terc. E. Jeffreys d.ğr., Melbourne 1986, s. 244-245.

[^10]: John Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Divisions*, New York 1989, s. 333-350.

- [^11]: Michel le Syrien, *Chronique de Michel le Syrien*, nşr. J.-B. Chabot, Paris 1901, c. II, Kitap XI, Bölüm 3, s. 412-413.
- [^12]: Antiochus Strategos, "The Capture of Jerusalem by the Persians in the Year 614", *The English Historical Review* backstage, c. 25, no. 99 (1910), s. 502-517.
- [^13]: *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar*, İng. terc. J. M. Wallace-Hadrill, Nelson, London 1960, Bölüm 65, s. 53.
- [^14]: *Doctrina Jacobi Nuper Baptizati*, nşr. N. Bonwetsch, Berlin 1910, s. 45-50; Ayrıca bkz. Robert G. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It*, Darwin Press, Princeton 1997, s. 57.
- [^15]: Dionysius of Tell-Mahre, *The Chronicle of Dionysius of Tell-Mahre: Part III*, İng. terc. Witold Witakowski, Liverpool 1996, s. 62-64.
- [^16]: Belâzürî, *Kitâb Fütûhi'l-Büldân*, nşr. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Beyrut 1983, s. 141-145.
- [^17]: Theophanes, *Chronographia*, AM 6126, s. 468. Ayrıca bkz. Walter E. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge 1992, s. 112-115.
- [^18]: Sophronius of Jerusalem, "Sophronios' Noel Predigt (634)", Alm. terc. H. Usener, *Rheinisches Museum für Philologie*, c. 41 (1886), s. 500-516. (Metnin Grekçe aslı ve analizi için bkz. PG [Patrologia Graeca], c. 87, 3147-3200).
- [^19]: Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire 1967, c. IV, s. 158-160 (Sene 15 hadiseleri).
- [^20]: Theophanes, *Chronographia*, AM 6127, s. 471.
- [^21]: Jacob of Edessa, *The Letters of Jacob of Edessa*, nşr. Sebastian Brock, Oxford University Press, Oxford 1984, Mektup 4, s. 118-122.
- [^22]: Hugh Kennedy, *The Great Arab Conquests*, Da Capo Press, Philadelphia 2007, s. 360-365.
- [^23]: Anastasius Sinaita, *Viae Dux*, nşr. K.-H. Uthemann, Corpus Christianorum Series Graeca 8, Brepols, Turnhout 1981, Bölüm XI, s. 201-205.